

ЛОГІКА І МЕТОДОЛОГІЯ НАУКИ

УДК 168:52/54

DOI 10.35423/2078-8142.2020.1.06

Т. В. Гардашук,

доктор філософських наук,

Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України

м. Київ, Україна

e-mail: gardashuk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1831-2021>

ДОСЛІДНИЦЬКЕ ПОЛЕ ЕКОСЕМІОТИКИ

У статті досліджується екосеміотика (термін запропонований Вілфрідом Нотом) – міждисциплінарна галузь, що має на меті: 1) поглибити розуміння особливостей взаємодії між людиною і довкіллям, культурою і природою на основі застосування семіотичного підходу; 2) розширення пізнавальних можливостей людини у природнознавчій і культурознавчій сферах за допомогою семіотичного інструментарію. Відзначається, що екосеміотика безпосередньо пов'язана з біосеміотикою, семіотикою культури (культурною семіотикою), а також з екологічною (інвайронментальною) філософією. Вона спирається на принцип неперервності (спадкоємності) у розвитку природи та розуму (свідомості) (Ч. Пірс), уявлення про внутрішній зв'язок між живими (природними) та семіотичними процесами (Дж. Хофмейер), голістичний (системний) погляд на семіосферу (Ю. Лотман). Екосеміотика розглядає взаємодію культури і природи як двосторонній процес, в якому природа визначає культуру так само, як і культура у різній спосіб окреслює природу. Зауважується, що для екосеміотики як порівняно нового дослідницького напрямку не вироблено єдиного методологічного базису та бачення досліджуваного ним кола проблем, що цілком релевантно ситуації в семіотиці загалом. Автор доходить висновку, що на тлі постійного зростання досліджень, які позиціонують себе як екосеміотичні, цей напрям потребує відповідних методологічних рефлексій і оцінок.

Ключові слова: семіотика, біосеміотика, екосеміотика, біосфера, семіосфера, культура, природа.

Екосеміотика належить до тих царин, де збігаються дослідницькі інтереси представників багатьох наукових дисциплін, і яка перебуває в процесі становлення. З одного боку, екосеміотику розглядають як можливість по-новому подивитися на взаємозв'язки, взаємодію між людиною та її навколишнім – природним і культурно зміненим світом, – з метою краще зрозуміти становище людини в умовах загострення екологічних криз і новітніх екологічних викликів, а з іншого – як розширення сфери застосування семіотичного інструментарію, що дасть можливість розкрити методологічний потенціал семіотики та збільшити пізнавальні можливості людини в природнознавчій і культурознавчій сферах.

Запропонована стаття – це перша в Україні спроба огляду екосеміотики, що має на меті окреслити місце екосеміотики в загальному річищі семіотичних досліджень, зокрема культурної семіотики та біосеміотики. У цьому стислому огляді свідомо опускається аналіз одного з ключових для семіотики понять *Umwelt*, запропоноване німецьким біологом Я. фон Юкскюлем (Jakob von Uexküll, 1864–1944), оскільки воно потребує окремого і більш розлогого аналізу, який буде представлений у подальших публікаціях.

Семіотика досліджує знакові системи, а саме – зв'язок між знаком, об'єктом та значенням. Знак репрезентує об'єкт, або референта, у свідомості інтерпретанта, а «інтерпретант» звертається до знаку, який слугує репрезентацією об'єкта. Знаки поділяються на вербальні (слова) і невербальні.

Чарльз Вільям Морріс звертає увагу на подвійний статус семіотики, визначаючи її як науку у шерезі інших наук, і, водночас, як інструмент багатьох наук. Вона є кроком в уніфікації науки, оскільки закладає основи будь-якої іншої окремої науки про знаки (лінгвістика, логіка, математика тощо), а також може відіграти важливу роль в об'єднанні наук, хоча її роль у цьому процесі ще з'ясовується [3, с. 46].

Згідно ж з думкою Даніеля Чендлера (Daniel Chandler), на семіотику варто дивитися не так як на окрему науку, а як на спосіб виробництва смислу з певної критичної точки зору, що не передба-

чає строго узгодження теоретичних припущень, моделей чи емпіричних методологій, але *окреслює широкий спектр досліджень і загальних принципів*. Семіотика, зазначає він, досі не інституалізована як спеціальна академічна дисципліна, оскільки чимало фахівців з найрізноманітніших сфер (лінгвістика, філософія, психологія, соціологія, маркетинг, педагогіка тощо) позиціонують свої дослідження як семіотичні. Водночас, вплив семіотики на ці та інші дисципліни може бути доволі вагомим для приросту багатьох галузевих знань [4, с. 1–2]. Дж. Ділі також пропонує розглядати семіотику не як теорію чи науку, а як певну *доктрину знаків* [1, с. 15].

Однією з нових сфер застосування загальних принципів семіотики є широкий спектр взаємодії між людиною та довкіллям, або ширше, – взаємодії між культурою і природою. Цю сферу досліджень об'єднують під загальною назвою *«екосеміотика»*.

При цьому живі системи розглядаються як смислоутворювальні, тобто такі, що базуються на використанні знаків, або як комунікативні системи, оскільки комунікація є взаємодією, заснованою на знакових відношеннях. Відповідно, екосеміотика розглядає екосистеми як комунікативні системи і є розділом семіотики, що досліджує знакові процеси, які відповідають за екологічні явища (взаємодія між видами, популяційні патерни і структури тощо), а також досліджує роль сприйняття довкілля людиною і людськими спільнотами (екологічного/інвайронментального сприйняття – *environmental perception*) та концептуальної категоризації цього сприйняття в дизайні, конструюванні та трансформації структур довкілля [9, с. 41].

З одного боку, екосеміотику розглядають як *частину семіотики культури* [5], або *культурної семіотики*, з іншого – вона тісно пов'язана з дослідницьким полем *біосеміотики*, яку Марчелло Барб'є (Marcello Barbieri) визначає як синтез біології та семіотики, що має на меті засвідчити, що семіоз, як процес вироблення на функціонування знаків, є фундаментальним компонентом життя, який проявляє себе в існуванні знаків і значень у живих системах. Початок біосеміотики сягає 1960-х років на двох незалежних рівнях завдяки Говарду Патті (Howard Pattee), котрий під час аналізу генетичного коду висловив ідею про існування семіозу на молекулярному рівні, та Томасу Сібоку (Thomas Sebeok), який досліджував біологічні корені культури [4, с. 222]. Водночас Марчелло Барб'є наполя-

гає, що біосеміотика – це наука, що, як і будь-яка інша наукова дисципліна, прагне досліджувати світ за допомогою тестованих моделей і є інакшим способом погляду на відомі факти біології, а не наукою, яка висвітлює суто нові факти [4, с. 241]. Теза М. Барб'є суголосна вислову, наведеному Д. Чендлером у «Вступі» до книги «Semiotics. The basics» про те, що *семіотика розповідає нам про те, що ми знаємо мовою, яку ми ніколи не розуміємо*, а семіотичні дослідження можуть змусити нас менше сприймати реальність як щось, що повністю незалежне від інтерпретаційних систем, а також краще зрозуміти посередницьку роль знаків, власну роль і ролі інших у конструюванні (соціальної) реальності [5, с. 8]. На відміну від об'єктивного підходу біосеміотики, яка аналізує природні явища і факти, і на якому наполягає М. Барб'є, екосеміотика ставить за мету аналізувати, яким чином опис природи залежить від різних культурних контекстів і ситуацій.

Складовими екосеміотики є опис структури природи, якою вона є, та її *класифікація (синтаксис – побудова знакових систем безвідносно до їхньої інтерпретації)*; значення природи для людей, або *що є в природі (семантика – співвідношення між знаком і значенням)*, а також персональне та соціальне відношення до компонентів природи, тобто *якою може бути участь/присутність людини в природі (прагматика – співвідношення знаків з відправниками, одержувачами та надсилачами)*. Крім того, екосеміотичні дослідження охоплюють *роль пам'яті і залежностей* між різними типами пам'яті (короткотермінова, довготермінова тощо) в культурі. Зважаючи на еволюційний аспект, екосеміотика поширюється і на системи поза людиною (non-human systems) [5].

Термін «екосеміотика» був запропонований *Вілфрідом Нотом (Winfried Nöth)* 1996 року, для означення напряму, що вивчає знакові процеси, або семіози, стосовно природного середовища, в якому вони трапляються (виникають, мають місце). При цьому В.Нот виділяє культурний, біологічний та еволюційний аспекти екосеміотики, спираючись на положення теорії Пірса про неперервність (спадковість) між матерією і свідомістю (розумом) [10].

Утім, праці, в яких імпліцитно розроблялися питання, що входять до окресленої вище дослідницької сфери, з'являлися ще до програмної публікації В.Нота, де він безпосередньо використав цей те-

рмін [6]. Наприклад, ще на початку 1980-х років група російських дослідників з теоретичної біології здійснила спробу побудувати семіотику екології з подальшим обговоренням цього питання наукових конференціях у Санкт-Петербурзі і Тарту. Крім того, у низці публікацій розглядалися семіотичні аспекти екології людини, і, зокрема, семіотика відношення «людина-природа», хоча і без використання терміну «екосеміотика» [6]. Стислий огляд історії формування екосеміотичного напрямку поданий у статті Т. Марана та К. Кулла «Екосеміотика: основні принципи і сучасні розробки» (2014), де зазначається, що поряд в терміні «екосеміотика» деякі автори послуговуються також термінами «інвайронментальна семіотика» та «семіотична екологія» [9, с. 42–43].

Естонський вчений-біосеміотик, професор Тартуського університету *Калеві Кулл (Kalevi Kull)*, називає такі *семіотичні аспекти взаємодії між людиною і природою («людина-природа»)*, що входять до дослідницького поля екосеміотики:

– контекст-залежна оцінка природи, а також відмінності у її баченні та розумінні;

– сигнальний характер різноманітних форм поведінки людини в природі і стосовно природи: проживання в лісі, прогулянки в лісі, перегляд програм про ліс на телебаченні, читання та розмови про ліс, мрії про прогулянки в лісі тощо;

– формування природи, проектування та організація довкілля засобами, що їх використовує людина (лінгвістика, естетика тощо) [6].

Представник Тартусько-Копенгагенської школи біосеміотики, данський біосеміотик *Джеспер Хофмейєр (Jesper Hoffmeyer)*, який розглядав живі процеси та семіотичні процеси як внутрішньо взаємопов'язані, в книзі «Знаки сенсу у Всесвіті» («Signs of Meaning in the Universe», 1996) [7], вибудовує модель, згідно з якою:

– взаємозв'язок між культурою і внутрішньою природою є сферою психосоматики;

– взаємозв'язок між внутрішньою і зовнішньою природою – це сфера біосеміотики;

– взаємозв’язок між культурою на зовнішньою природою – це екологічна сфера, яка може бути охарактеризована як екосеміотика [6; 7].

Екосеміотика розглядає взаємодію культури і природи як певний двосторонній рух, в якому природа окреслює, визначає культуру так само, як і культура окреслює природу різноманітними шляхами [10; 11].

Екосеміотика, як і інші напрями семіотики, тісно пов’язана з філософією, насамперед, екофілософією, чи інвайронментальною філософією (Ecosemiotic study is a central activity of Field Environmental Philosophy. – FEP). Відповідно, екосеміотика перетинається не лише з біосеміотикою та культурною семіотикою, а і з інвайронментальною філософією [14], оскільки обидві галузі спрямовані на дослідження способів конструювання нашого середовища існування за допомогою знаків і символів.

Загалом, екосеміотика досліджує, яким чином середовище нашого існування (середовище життя, довкілля) конструюється за допомогою знаків і символів, або як ми конструюємо наше середовище (місце життя й існування, життєвий простір) за допомогою знаків і символів [14]. Вона стрімко розвивається як міждисциплінарний дослідницький напрям, що засвідчує спеціальний випуск часопису «Дослідження знакових систем» (Sign Systems Studies) (2001 р.), присвячений різноманітним аспектам розгляду питань семіозу в природі [11, с. 9–11], де, зокрема, оприлюднена стаття Вільфреда Нота «Екосеміотика і семіотика природи». У цій статті В. Нот викладає своє бачення проблемного поля екосеміотики як сфери дослідження семіозів довкілля (environmental semioses), тобто знакових процесів, які зіставляють організми з їхнім природним довкіллям [10].

Екосеміотика, на думку В. Нота, посідає проміжне місце між семіотикою культури та семіотикою природи, причому *залученість культури* визначається тим, що інтерпретація людьми свого природного довкілля зумовлена моделями, які вибудовувалися і розвивалися продовж тривалої культурної історії. Природа залучається до аналізу не лише тому, що наше природне довкілля є об’єктом екосеміотичних досліджень, а й тому, що поведінка організмів «долюдського» рівня (рослини і тварини) також належить до семіозу

довкілля. Таким чином унаочнюється сфера перетину екосеміотика з біо- та зоосеміотикою.

В. Нот пояснює відмінність *екосеміотики* від інших напрямів семіотики з точки зору розмежування між *семіотикою комунікації* (*semiotics of communication*) та *семіотикою означення* (*semiotics of signification*). Згідно з В. Нотом, *комунікація*, якщо її розуміти як процес, в якому є той, хто надсилає, і той, хто отримує повідомлення, має місце не лише між людьми, а й між усіма живими істотами біосфери. Тому з комунікацією мають справу не лише культурна, а й біо- та зоосеміотика. В екосеміотиці ж переважає *означення*, що стосується знакових процесів без відправника, тобто організми взаємодіють із природним середовищем, яке не функціонує як «навмисний випромінювач» повідомлень для інтерпретуючого організму [10, с. 72].

В. Нот також окреслює сферу перетину екосеміотики з культурною семіотикою, яка тривалий час не звертала увагу на природний семіоз людського довкілля. Почасти структури природи досліджувалися як змістовні структури текстів, насамперед міфологічних. Наприклад, Альгїрдас Греїмас (A. Greimas), як зауважує В. Нот, розробляв семіотику природного світу, де природний світ поставав як місце вироблення і практики множинних семіотичних систем. У такий спосіб намагалися дослідити, яким чином людська культура інтерпретує природу. У цьому річищі екосеміотика постає як вивчення *культуризації природи* (*culturalization of nature*), яка має тривалу історію, а сам підхід можна назвати *культурною екосеміотикою* [10, с. 72].

Загалом, згідно з В. Нотом, можна вирізнити чотири основні моделі взаємодії між людиною та навколишнім світом, довкіллям:

– *магічна*, яка передбачає, що людські знаки можуть мати безпосередній вплив на природне довкілля людини, наприклад, коли людина видає знак на кшталт «Хай буде дощ!», а природне довкілля змінюється відповідно до його команди;

– *міфологічна*, котра намагається пояснити взаємовідносини людини та довкілля за допомогою наративів, де міф розповідає, що ми можемо, маємо і мусимо робити з нашим довкіллям;

– *метафорична*, яка *семіотизує природу лише метафорично*, тобто природа (не буквально) постає як загадковий знак, цифра, іє-

рогліф, загадка, книга чи код, які, щоб зрозуміти, слід розшифрувати;

– *пан-семіотична*, відповідно до якої всі явища/феномени доквілля в кінцевому рахунку є семіотичними за своєю суттю, коли значення має не сама природа, а те, що їй присвоюється, як от в іудео-християнській традиції повідомлення природи сприймаються як повідомлення, які випромінює Бог.

Відмінність пан-семіотичної моделі від інших полягає у тому, що в ній саме природа розглядається як відправник певного знаку [10, с. 72–73].

Крім суто теоретичних питань, семіотичний підхід має і практичний інтерес, зокрема стосовно його потенціалу для аналізу комплексу проблем, пов'язаних з екологічними викликами сьогодення, які для глибшого розуміння та розв'язання потребують розробки і застосування адекватного методологічного інструментарію. Насамперед, екосеміотичний підхід може сприяти подоланню редукціоністському фізико-хімічного бачення природного світу як «сукупності енергетичних потоків, біомаси і харчових ланцюгів» на користь більш цілісного, голістичного баченню біосфери, відповідно до якого всі організми, включно з людьми, живуть у *світі означення*, тобто у *семіосфері* [7, с. vii–viii].

Згідно з Ю. Лотманом, будь-які чіткі та однозначні системи в реальному світі не існують і не функціонують ізольовано, самі по собі, але працюють лише за умови занурення у певний семіотичний континуум, сповнений різнотипними семантичними утвореннями, що перебувають на різних рівнях організації. Цей континуум Ю. Лотман, подібно до Дж. Гофмайера, пропонує називати семіосферою, за аналогією з поняттям «біосфера». Але, на відміну від просторово-матеріального буття біосфери, простір семіосфери є абстрактним. Іншими словами, йдеться про сферу, що має ознаки замкненого в собі простору, всередині якого можлива реалізація комунікативних процесів і вироблення нової інформації [2, с. 11–12]. Оригінальність такого підходу полягає у тому, що семіотичний простір розглядається як єдиний механізм (чи організм), коли «велика система», або семіотичний універсум, чи семіосфера, є саме тим простором, поза яким неможливе формування семіозу. Існування ж тако-

го універсуму (семіосфери) перетворює певний знаковий акт на реальність [2, с. 13].

Задля інтеграції різних аспектів екосеміотики у цілісний каркас Т. Маран і К. Кулл виокремлюють *вісім ключових принципів екосеміотики* [9, с. 43–47]:

1) структура екологічних угруповань ґрунтується на семіозних зв'язках;

2) зміна знаків може спричинитися до зміни чинного порядку речей в екосистемі. Живі організми змінюють своє довкілля на основі свого «власного уявлення про довкілля» (згідно з поняттям Umwelt Я. фон Юкскюля. Творення нових значень може як стабілізувати, так і дестабілізувати довкілля;

3) семіози регулюють екосистеми, тобто семіозні дії тварин виконують регуляторні функції, які мають на екосистемі інтегративний і стабілізуючий вплив, хоча семіоз може також змінювати взаємостосунки в екосистемі у вигляді творення чи хаосу;

4) людський символічний семіоз (з його здатністю до деконтекстуалізації) та деградація довкілля тісно взаємопов'язані між собою;

5) енергетично і біогеохімічно людська культура є частиною екосистеми, але семіотично *культура є одночасно частиною і метарівнем семіозу екологічної мережі*;

6) довкілля як просторово-часовий прояв функцій екосистеми розглядається як інтерфейс для семіотичних і комунікативних відносин;

7) наративний опис є неадекватним для опису екологічного семіозу;

8) поняття культури буде неповним без екологічного виміру, а теорія культури – без екосеміотичного аспекту.

Семіотичний підхід допомагає моделювати навколишнє середовище людини з урахуванням потенціалу новітніх цифрових технологій, що дають можливість оперувати великими обсягами даних. Це, зокрема, стосується *науки про систему Землі* (Earth system science, або ESS), де переваги семіотичного підходу, ґрунтованого на структурній семіотиці Ч. Пірса з її засадничими принципами неперервності (спадкоємності) природи до розуму, яку Ч. Пірс назвав синехизмом (synechism), та системній семіотиці Ю. Лотмана, виявля-

ються саме у системності. Іншими словами, семіотичний підхід/метод постає джерелом системного мислення [12].

Наука про систему Землі (ESS) являє собою трансдисциплінарний дослідницький напрям, що почав формуватися протягом 1970-х років та окреслився продовж 1980-х років як відповідь на глобальний запит формування «нової науки про Землю» і розуміння структури та функціонування Землі як складної, цілісної, адаптивної системи. Завданням ESS є тісна інтеграція розуміння як біофізичних процесів, так і людської динаміки з метою цілісного уявлення про функціонування Земної системи. Своєю чергою, це передбачає: 1) спостереження змін системи Землі; 2) комп'ютерне моделювання динаміки системи в майбутнє; 3) оцінки та синтез високого рівня, які ініціюють розробку нових концепцій [13].

Одним із ключових і найбільш продуктивних концептів ESS є концепт *антропоцена* (Anthropocene), запропонований лауреатом Нобелівської премії Паулем Йозефом Крутценом (P. J. Crutzen), за допомогою якого описують нову геологічну епоху, де людина є головним детермінантом біосферних та кліматичних змін. Антропоцен інтегрує в собі всі глобальні екологічні проблеми сучасності і, відповідно, може слугувати підґрунтям глибшої інтеграції природничих, соціальних і гуманітарних дисциплін шляхом дослідження становлення нової геологічної доби і прогнозування майбутніх траєкторій розвитку, спираючись на методологію нелінійного мислення та переходу від індивідуальних меж до кордонів планетарного каркасу [13].

Із позицій системного семіотичного підходу Ю. Лотмана пропонується сконструювати каркас для науки про Землю, який давав би можливість окреслити концептуальну мапу відповідних екологічних досліджень через семантичний мережевий аналіз [12]. Джерелом семіотичного аналізу є широка вибірка даних анотацій у провідних наукових журналах з природничих наук, згідно з рейтингами Web of Science. Вона, по суті, є знаковим відображенням науки про систему Землі і дає змогу проілюструвати, в який спосіб семіотична концептуалізація отриманої моделі допомагає створювати інтерпретаційну мережу. Таке мереологічне розуміння (тобто розуміння частин і цілого, що його формують) корпусу досліджень як мережі, сформованої із суб-мереж (діаграм різноманітних даних) дає мож-

ливість оперувати ними як доказовим знаком або системою знаків, що, по суті, є семіосферою досліджень ESS.

Таким чином, екологічні/інвайронментальні дослідження придатні для того, щоб їх розглядати у вигляді мереж, причому запропонована мережа може застосовуватися для багатьох дисциплін і великих корпусів даних зі складним концептуальним змістом. Як семіотична методологія для інвайронментальних досліджень, запропонований каркас, на думку авторів дослідження, відповідає екосеміотиці (семіотичній теорії екології), але, водночас, спирається і на теоретичні ресурси для моделювання, що їх пропонує біосеміотика. Мережева модель, висновують автори, видається адекватною, оскільки біологія може відкритися для семіотичного висвітлення, включно з екологією як галуззю біологічних досліджень, яка призвела до зміщення фокусу від драбинних і деревоподібних моделей до веб (або мережевих) моделей у біології. Таким чином, ця модель гармонізується з екосеміотикою [12, с. 554]. Отже, запропонований семіотичний аналіз мережі знань у галузі науки про систему Землі є суголосним таким основним методологічним принципам ESS, як нелінійність.

Утім, незважаючи на те, що екосеміотика, або семіотична теорія екології, ґрунтується на системах невербального моделювання, вона ще недостатньою мірою використовує семантичний мережевий аналіз як додатковий методологічний інструмент [12, с. 559], що розширює межі пізнання та розуміння функціонування системи планети Земля та глобального довкілля людини.

Системна семіотика Ю. Лотмана цілком кореспондується з концептом Антропоцена, про який ішлося вище, навколо якого інтегруються природничі, соціальні і гуманітарні науки, і який, відповідно, може мати провідну роль для еколого-гуманітних, або інвайронментально-гуманітарних досліджень (environmental humanities research) [12, с. 566]. Водночас, відмінність між концептами семіосфери і Антропоцена полягає у тому, що, якщо Антропоцен має здебільшого негативну конотацію, що відображає порушення гармонії і стабільності теперішньої геологічної епохи (Голосену, Holocene), то концепт семіосфери є цілком нейтральним без позитивних чи негативних конотацій, тобто є семіотичною імплікацією біосфери [12].

Як бачимо, для екосеміотики як порівняно нового дослідницького напрямку, ще не вироблено єдиного методологічного базису та бачення досліджуваного нею кола проблем, що цілком релевантно ситуації в семіотиці загалом, яка не інституалізована як окрема дисципліна [6] і якій бракує об'єднавчої праці, котра забезпечила б «схему семіозу як інтегрального феномена» [1]. Т. Маран і К. Кулл, визнаючи доволі широке використання терміна (поняття, концепту) «екосеміотика» у різних контекстах, наголошують на потребі розробки екосеміотичного підходу в такому річизі, де стало б можливим трактувати гібридні дослідницькі об'єкти, які охоплюють як культурну діяльність людини, так і семіотичні дії інших організмів на спільних теоретичних засадах [9, с. 43].

Методологічна ситуація в екологічній семіотиці також суголосна стану речей у біосеміотиці, де загальною біосеміотичною теорією можна було б вважати теорію, яка приймає певну кількість тестових моделей семіотики, тобто моделей, що можуть піддаватися перевірці, або, іншими словами, визнають існування всіх типів семіозу, які засвічені документально. Таку теорію біосеміотики М. Барб'є називає також науковою або уніфікованою біосеміотикою [4, с. 242].

Утім, виокремлення екосеміотики із загального корпусу семіотичних досліджень деякими авторами піддається критиці як «невиправданий семіотичний імперіалізм» [10, 74]. Водночас, кількість досліджень, що позиціонують себе як екосеміотичні, стрімко зростає. Тому цей напрям потребує відповідних методологічних рефлексій і оцінок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ділі Дж. *Основи семіотики* (Друге видання) (пер. А. Карась). Львів : Арсенал, 2000. 232 с.
2. Лотман Ю. М. *Статті по семиотике и топологии культуры*. Таллін. «Александра», 1992. Т. 1. URL: http://yanko.lib.ru/books/cultur/lotman-selection.htm#_Точ509600915
3. Моррис Ч. У. *Основания теории знаков. Семиотика: Антология*. (сост. Ю. С. Степанов, изд.2-е, испр. и доп.). М., 2001. С. 45–97.

4. Barbieri M. A Short History of Biosemiotics. *Biosemiotics*. 2000. Vol. 2. P. 221–245.
5. Chandler D. *Semiotics: The Basics* (3rd ed.). New York : Routledge, 2017. 331 p.
6. *Ecosemiotics*. URL: <http://zbi.ee/uexkull/ecosemiotics.htm>
7. Hoffmeyer J. *Signs of Meaning in the Universe* (transl. Barbara J. Haveland). Indiana Univ. Press. 1997. 165 p.
8. Linask L., Magnus R. Introduction: Framing nature and culture. *Sign Systems Studies*. 2016. Vol. 44 (1/2). P. 8–11.
9. Maran T., Kull K. Ecosemiotics: main principles and current developments. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*. 2014. ?l. 96 (1). P. 41–50.
10. Nöth W. Ecosemiotics and the semiotics of nature. *Sign Systems Studies*. 2001. Vol. 29 (1). P. 70–81.
11. Nöth W., Kull K. Introduction: Special issue on semiotics of nature. Ecosemiotics and the semiotics of nature. *Sign Systems Studies*. 2001. Vol. 29 (1). P. 9–11.
12. Olteanu A., Rabitz F., Jurkevičienė J., Budžytė A. The case for a semiotic method in Earth system science: Semantic networks of environmental research. *Sign Systems Studies*. 2019. Vol. 47 (3/4). P. 552–589.
13. Steffen W., Richardson K., Rockström J., Schellnhuber H. J., Dube O. P., Dutreuil S., Lenton T. M., Lubchenco J. The emergence and evolution of Earth System Science. *Nature Reviews Earth & Environment volume*. 2020 (1). P. 54–63.
14. *What is Ecosemiotics?* URL: <https://biocitizen.org/what-is-ecosemiotic>

REFERENCES

- Deely, J. (2000). *Basics of Semiotics* (2nd ed.). Karas, A. (Transl.) Lviv: Arsenal. [In Ukrainian].
- Lotman, Yu. M. (1992). *Articles on semiotics and cultural topology*. Tallinn: Alesandra. Vol. 1.
- Morris, Ch. W. (2001). The grounds of the theory of signs. In: *Semiotics: Anthology*. 2nd ed. 45-97 p.
- Barbieri, M. A. (2000). Short History of Biosemiotics. *Biosemiotics*, 2, 221-245.
- Chandler, D. (2017). *Semiotics: The Basics*. New York: Routledge. 331 p.

Ecosemiotics. Retrieved from <http://zbi.ee/uexkull/ecosemiotics.htm>

Hoffmeyer, J. (1997). *Signs of Meaning in the Universe*. Barbara, J. Haveland (Transl.) 165 p.

Linask, L. & Magnus, R. (2016). Introduction: Framing nature and culture. *Sign Systems Studies*, 44 (1/2), 8-11.

Maran, T., Kull, K. (2014). Ecosemiotics: main principles and current developments. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 96(1), 41-50.

Nöth, W. (2001). Ecosemiotics and the semiotics of nature. *Sign Systems Studies*, 29(1), 70-81.

Nöth, W., Kull, K. (2001). Introduction: Special issue on semiotics of nature. Ecosemiotics and the semiotics of nature. *Sign Systems Studies*, 29(1), 9-11.

Olteanu, A., Rabitz, F., Jurkevičienė, J. & Budžytė, A. (2019). The case for a semiotic method in Earth system science: Semantic networks of environmental research. *Sign Systems Studies*, 47(3/4), 552-589.

Steffen, W., Richardson, K., Rockström, J., Schellnhuber, H. J., Dube, O. P., Dutreuil, S., Lenton, T. M. & Lubchenco, J. (2020). The emergence and evolution of Earth System Science. *Nature Reviews Earth & Environment* volume, 1, 54-63

What is Ecosemiotics? Retrieved from <https://biocitizen.org/what-is-ecosemiotic>

Tetiana Gardashuk

Doctor of Philosophical Sciences, Head of the department of logic and methodology of science, H. Skovoroda Institute of Philosophy, National Academy of Science of Ukraine; Kyiv, Ukraine; e-mail: gardashuk@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1831-2021>

Research field of ecosemiotics

Abstract

Ecosemiotics (the term introduced by Winfried Nöth in the year 1996) is an interdisciplinary field of research. It is aimed at: 1) deepening the understand-

ing of the peculiarities of human interaction with the environment and between culture and nature based on a semiotic approach; 2) expanding the capabilities of man in cognition of both natural and cultural phenomena through applying semiotics instruments. Ecosemiotics is closely related to both biosemiotics, which considers semiosis as a basic feature of life, and semiotics of culture (cultural semiotics). Sometimes ecosemiotics is included in the field of ecological (environmental) philosophy. Ecosemiotics is based on the general principle of continuity from nature to mind, or synechism (Ch. Peirce), on the idea of the internal connection between the living (natural) and semiotic processes (J. Hoffmeyer) and on the holistic (systemic) view of the semiosphere (Yu. Lotman). Ecosemiotics considers relationships between culture and nature as a two-way process, where nature determines culture as well as culture in different ways outlines nature. Winfried Nöth referring to the principle of continuity from nature to mind (Peirce's synechistic) distinguishes between cultural, biological and evolutionary aspects of ecosemiotics. He considers the problematic field of ecosemiotics as an investigation of environmental semiosis, that is sign processes which correlate organisms with their natural environment. According to Winfried Nöth, there are four principal models of relationships between humans and their environments: magical, mythological, metaphorical, and pansemiotic. Ecosemiotic approach can help to overcome the reductionist physical-chemical vision of the natural world in favor of more holistic view, when all organisms including the humans live in a world of signification that is in the semiosphere. Still there is no unified methodological approach to ecosemiotics as a relatively new field of research as well as no common vision of its problematic field. This is quite relevant to the situation in semiotics in general. Taking into account the constant growth of research, which position themselves as ecosemiotics, there is a crucial need in appropriate methodological reflections on ecosemiotics.

Keywords: *semiotics, biosemiotics, ecosemiotics, biosphere, semiosphere, culture, nature.*

УДК 001.89:37.011

DOI 10.35423/2078-8142.2020.1.07

М. І. Бойченко,

*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри теоретичної і практичної філософії
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
головний науковий співробітник відділу історії
та філософії освіти Інституту педагогіки НАПН України
м. Київ, Україна*

e-mail: boychenko_m@univ.net.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1404-180X>

ФІЛОСОФСЬКА МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СФЕРИ ОСВІТИ (ПРО НЕОБХІДНІСТЬ ЗАПОБІГАННЯ ТЕНДЕНЦІЙНОСТІ ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ)

Статтю присвячено аналізу філософських аспектів визначення методології історичного дослідження сфери освіти. Проаналізовано поняття наукового факту, історичного факту, методологічні умови визначення наукових фактів, особливості визначення історичних фактів. Виявлено принципове значення визначення концепції дослідження, зокрема історичної концепції для встановлення фактів. Визначено тенденційність у здійсненні наукового дослідження, яка виникає, якщо у дослідженні на догоду певним ціннісним запитам починають викривляти, обмежувати або взагалі усувати вимоги до наукової обґрунтованості самого дослідження та його результатів. Виявлено роль філософії у виробленні контрфактичної позиції у пізнанні загалом і пізнання сфери освіти, зокрема. Філософія освіти сприяє успішності створення дослідницької програми історії освіти, але вона ж критично залежна від останньої у оцінці історичних подій. Специфічним завданням філософії освіти, яке залишається не лише недоступним, а й забороною для історії освіти, є встановлення контрфактичних концепцій творення нового типу освіти: те, чого ще не існувало, знаходиться за межами компетенції історії.